

Най-големите
атентати
В българската
Крум Благоев история

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

© Крум Благоев, *автор*

© Мирела Мишева, *редактор*

© Мартин Чорбаджийски и Теодор Борисов, *научни консултанти*

© Диана Благоева, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2023 г.

ISBN: 978-619-7688-15-3

Най-големите
атентати
В българската
Крум Благов история

София
2023

Съдържание

Предговор	
Събитията, които промениха миналото ни	9
За датите в книгата	13
1. Убийството на Гаврил-Радомир	15
2. Убийството на цар Асен I	19
3. Смъртта на цар Калоян	23
4. Отвлечането на католическия архиепископ	27
5. Убийството на г-р Петър Берон	32
6. Арабаконашкият обир	35
7. Отвлечането на кораба „Радецки“	42
8. Убийството на Христо Белчев	48
9. Убийството на г-р Вълкович	53
10. Убийството на Стамболов	58
11. Убийството на Алеко Константинов	65
12. Аферата „Михайляну“	71
13. Аферата „Мис Стоун“	78
14. Солунските атентати	85
15. Експлозията при Кулели Бургас	93

16. Експлозията на кораба „Вашкапу“	96
17. Убийството на Димитър Петков	102
18. Убийството на заграничните представители	107
19. Магарешките аментати	112
20. Аферата с библиите	118
21. Заговорът срещу цар Фердинанд и руския император	121
22. Аментатът в Градското казино	124
23. Валандовската акция	132
24. Убийството на Яне Сангански	137
25. Взривяването на надлеза в Надежда	139
26. Убийството на Михаил Такев	144
27. Аментатът в театър „Одеон“	149
28. Убийството на Александър Димитров	156
29. Аментатът в Народния театър	161
30. Убийството на Райко Даскалов	165
31. Убийството на Никола Генадиев	170
32. Убийството на Тодор Александров	174
33. Покушението срещу цар Борис III в Арабаконак	182

34. Атенатът в църквата „Света Неделя“	187
35. Убийството на редактора Евтимов	200
36. Подпалването на Райхстага	205
37. Атенатът в Марсилия	213
38. Атенатът срещу Солоневич	220
39. Отравянето на софийския водопровод	223
40. Черните ангели	229
41. Смъртта на цар Борис III	237
42. Отвлечането на самолета „Юнкерс-52“	245
43. Взривяването на статуята на Сталин	250
44. Заговорът на Горуня	253
45. Шуменските атенатори	261
46. Нападенията на Жоро Павето	265
47. Отвлечането на Борис Арсов	269
48. Убийствата в студентското общежитие	275
49. Българският чадър	280
50. Атенатът срещу папата	286
51. Мистерията около смъртта на Людмила Живкова	295
52. Фаталният полет до Варна	303

53. Експлозията в горнооряховската поща	307
54. Взривът на гара Буново	312
55. Отвлечането в курорта Златни пясъци	320
56. Убийството на Андрей Луканов	325
57. Атенатът в Сарафово	332
Източници	337

Преговор Събитията, които промениха миналото ни

Някои от най-големите поврати в световната история са резултат от атенатите. Добре известно е, че стрелбата на Гаврило Принцип срещу Франц Фердинанд в Сараево става повод за Първата световна война. В САЩ четирима президенти са убити на поста си и всеки един от тези случаи променя страната. Атенатите срещу Кулите близнаци от 11 септември 2001 г. превръщат тероризма във все по-често срещано явление в съвременното ни. Много други политици и публични личности от цял свят стават жертва на покушения по всевъзможни начини.

Българската история също изобилства от събития, в които човешкият живот бива насилствено отнет поради различни побуди. Темата се радва на значителен интерес сред читателите у нас, доказателство за което е книгата на журналиста Крум Благоев, посветена на атенатите в българското минало. За написването ѝ е използван богат набор от източници – интервюта с участници или потърпевши лица, съдебни дела, сведения от държавните архиви, изследвания, биографична литература, публикации в периодиката. Подбраните покушения от епохата на Средновековието са разгледани на базата на най-сериозните за времето си изследвания. Част от тях не се приемат еднозначно днес, но все пак запазват научната си тежест.

На страниците на изданието авторът не просто разкрива причините и мотивите за определени покушения, отвлечения или заговори, но споделя и малко известни факти от историята на замесените лица и посочените събития. Свидетелство за успеха на книгата са трите ѝ издания, всяко едно от които е по-разширено от предишното. Това е причината от сдружение „Българска история“ да се ангажираме с преиздаването на значимия труд. За разлика от досегашните издания тук избраните атенати са групирани по хронологичен ред. Това позволява поставянето им в контекста на определен исторически период и спомага по ясен начин да се проследи промяната в методите и целите на извършителите. Запазен е специалният текст на автора относно датировката на събитията в произведението от гледна точка на въпроса за „стария“ и „новия“ стил.

Както става ясно от началото на книгата, традицията за физически покушения започва още в Средновековието. Тук попадат убийствата на царете Гаврил-Радомир, Асен I и Калоян. Смъртта на българските владетели има важни последици за бъдещето на тогавашната държава и неслучайно приковава вниманието на летописци и хронисти.

След това читателят ще се пренесе в епохата на Възраждането и ще се запознае с жестокото убийство на Петър Берон, предизвикало възмущението на тогавашната общественост. То е последвано от отвлечането на католическия епископ Йосиф Соколски в Русия през 1861 г., събитие, което е слабо познато сред широката публика. Епохата завършва с бунтовническите действия от втората половина на XIX век. Това е период, в който различните революционни идеологии получават все по-сериозно разпространение. В рамките на Османската империя, Руската империя и Австро-Унгария отделните народности все по-усилено се стремят към създаването на национални държави. Тъй като те не разполагат с достатъчно силно политическо представителство, единственият им инструмент остава революционното движение. То обаче не придобива желания масов размах, поради което е необходимо да се провокират събития, които да привлекат вниманието на Великите сили.

Дейците на българското националноосвободително движение не правят изключение и тяхната дейност също е третирана от османските власти като престъпна и терористична. В това число попадат Арабаконашкият обир и превземането на кораба „Радецки“, при които не са дадени жертви. Духовни наследници на тогавашните революционери са дейците на ВМОРО и солунските атенматори, готови на всичко за извоюване на свободата.

Третата българска държава изобилства от атенматори. Това може да се обясни с развитието на нейния политически живот, поставил началото на негативни тенденции, които са валидни и до днешен – партизанщина и жажда за власт на всяка цена, без подбиране на средствата. Наред с известните покушения срещу Алеко Константинов, Стефан Стамболов и Димитър Петков в изданието намират място и взривяването на Градското казино в София, както и гръзката конспирация за атенматор при освещаването на катедралата „Св. Александър Невски“, чиито мишени са български-

ят цар Фердинанд и руският император Николай II. Повечето от тези нападения завършват без възмездие за техните извършители, което също ще се превърне в тъжна традиция.

След Първата световна война политическото напрежение, нараствало в предходните години, се изостря докрай. Създадени са Оранжевата гвардия на БЗНС и Военната организация на БКП (тесни социалисти) и така става ясно, че парламентарната трибуна няма да е единственото място, където тези две партии ще развият своята дейност. Събития като взривовете в театър „Одеон“, в село Надежда и в Народния театър, както и издадените от ВМРО смъртни присъди са доказателство за безкомпромисния характер на противопоставянето. Неуспешното покушение срещу цар Борис III и последвалият атенат в църквата „Св. Неделя“ пък почти изправят България пред гражданска война.

Насилието не изчезва и във времето на Втората световна война. Читателят ще разбере как борбата за присъединяване на България към единия или другия лагер се обвързва с опита за отравяне на софийския водопровод. Действията на българските партизани далеч нямат същия размах като в други страни, но все пак присъстват в книгата с дейността на Черните ангели.

Установяването на комунистическата власт след 9 септември 1944 г. не слага край на проявите на насилуе. Те или са премълчавани от социалистическия печат, или са представяни в благоприятна за режима светлина. От това време ще споменем само няколко – отвлечането на самолета „Юнкерс-52“, предизвикало дипломатически скандал, но потулено у нас, кроежът за преврат срещу Тодор Живков, атенатите, извършени от български турци, приели крайни форми на съпротива срещу политиката на „възродителния процес“. Мнозина от читателите ще си спомнят за експлозията на гара Буново или за продължилата над 24 часа заложническа сага в курорта Златни пясъци. От своя страна и Държавна сигурност прибегва до крайни средства, както показва случаят с писателя Георги Марков и т.нар. български чадър. Името на страната бива замесено и в атентата срещу папа Йоан Павел II на 13 май 1981 г., като това става в контекста на Студената война.

Атенатите има дори след началото на демократичните промени. Убийството на бившия министър-председател Андрей Луканов по-

казва тъмната страна на Прехода и същевременно напомня за ликвидирването на премиери от времето на Княжество/Царство България. Последният голям атентат на българска земя е от новото хилядолетие – взривяването на автобуса край летище Сарафово, поставило страната ни в центъра на сложно външнополитическо противопоставяне, фактите за което все още остават неизяснени.

Когато говорим за атентати, историческата памет пази на първо място спомена за жертвите и за последиците от извършването им, но подбудите на атентаторите също са важни. В някои случаи става въпрос за идеализъм, в други говорим за реакция, провокирана от някакво конкретно действие (напр. т.нар. „възроditелен процес“, довел до атентата на гара Буново), а немалко случаи са обикновено криминално деяние. Авторът Крум Благов излага безпристрастно и обективно всички факти около подбраните от него събития и успява да ни въведе зад кулисите на случаи, променили историята на България.

Разбира се, около част от тези събития има неясноти и противоречия, но историята е наука, в която нищо не е еднозначно. Различните епохи тълкуват едни и същи процеси различно, което няма как да не влияе върху преценката на съвременниците. Въпреки това съществуват морални и етични категории, които са валидни за всички времена. Именно те ще ни дадат възможност за оценка на всяко едно от описаните събития, без значение дали е с положителен или отрицателен знак, защото всяко едно от тях е повлияло по определен начин върху хода на българската история.

Независимо от оценката, която бихме им дали, събитията в тази книга са подбрани по един признак – всяко от тях е оставило своя отпечатък върху хода на българската история.

Теодор Борисов

За датите в книгата

От опит знам колко трудно се ориентират повечето хора в стария и новия календарен стил. Не всички са наясно защо годишнината от Априлското въстание сега се празнува на 2 май, макар че Тодор Каблешков е датирал Кървавото си писмо „20 април 1876 г.“. Затова дълго се колебах как да изписвам датите.

Грегорианският календар, или т.нар. „нов стил“, е въведен в България сравнително късно – едва на 31 март 1916 г. Разликата между него и Юлианския през XIX в. е 12 дни, а през XX в. – 13. Затова 1 април 1916 г. в България изобщо не е имало – следващият ден е бил 14 април. Дотогава вестниците са носели старите дати.

За да не се обърква читателят, възприех принципа да се придържам към валидния за съответното време календар, т.е. датите в книгата са дадени по стар стил до 31 март 1916 г. и по нов след това. Изключение съм направил само там, където атенатите са предизвикали дипломатически усложнения с чужди държави, например отвлечането на мис Стоун. По онова време в САЩ и в целия западен свят вече се е прилагал Грегорианският календар. В тези случаи съм датирал събитията по него и това изрично е отбелязано в бележка под линия в съответната глава.

Крум Благоев

1. Убийството на Гаврил-Рагомир

Синът на Самуил – цар Гаврил-Рагомир, е убит по време на лов през лятото на 1015 г. Историците са единодушни, че това не е нещастна случайност, а покушение. След неговата смърт наследниците му правят завой в българската политика, който довежда до бърза капитулация пред Византия. Само три години по-късно, през 1018-а, на Първото българско царство е сложен край.

Гаврил-Рагомир и цялото българско царство стават жертва на родова вражда, продължила повече от 50 години. В нея участват три поколения. Тя пламва между баща му и чичо му още когато Гаврил-Рагомир е дете. Баща му Самуил е един от четиримата синове на комит Никола. През 971 г. византийският император Йоан Цимисхий превзема Източна България заедно със столицата Преслав и откарва цар Борис II, внук на Симеон Велики, в плен. Синовете на комит Никола обаче продължават съпротивата. Двамата по-възрастни, Давид и Мойсей, скоро загиват. Остават Арон и най-малкият брат – Самуил. Между тях възникват разногласия. Арон е склонен на преговори с Византия, докато Самуил, отличен пълководец, е непримирим и иска да продължи борбата. Въпреки военните си успехи обаче той не гръзва да се обяви за цар на България, докато законният държавен глава е жив, макар и пленен.

През 977 г. става един инцидент, който усложнява обстановката още повече. Цар Борис II успява да избяга от Цариград заедно с брат си Роман и се насочва към още свободните западни български земи. Според някои изследователи това не е щастлива случайност, а мъдър ход на новия византийски император Василий II, който се надява по този начин да предизвика в България борба за власт. Планът му обаче не успява.

На границата българската стража взема двамата братя за византийци заради облеклото им и ги посреща със стрели. Борис II е убит, а брат му е отведен при Самуил. Роман се оказва скопец и според традициите няма право да заеме престола, но все пак сяда на трона, макар и формално. Всъщност силният човек в държавата е Самуил.

Арон, изглежда, е смятал, че короната се пада нему като по-възрастен. Разочарованието му го тласка да потърси подкрепата на

византийския император за своите планове. Ала Самуил разбира това и го обвинява в предателство. По онова време владетелят е бил едновременно прокурор, съдия, а понякога и палач. На 14 юли 987 г. по нареждане на Самуил Арон и цялото му семейство са избити в местността Царичина край река Разметаница, приток на Джерман. Целта на тази жестокост е да запази гържавата от междуособни борби в бъдеще. (Възможно е по същата причина да е бил скопен и Роман, братът на цар Борис II.)

Византийският хронист Йоан Скилица, единствен източник на сведения за тези драматични събития, пише, че най-големият син на Самуил – Гаврил-Рагомур, бил по-силен и храбър от баща си, но по ум му отстъпвал значително. Гаврил-Рагомур не оценява далновидността на подобна гържавническа жестокост и проявява неуместно за епохата милостърдие. Той моли баща си да пощади първородния син на Арон – Иван-Владислав. Самуил отстъпва и така Гаврил-Рагомур спасява живота на братовчед си, без да си дава сметка, че той е потенциален съперник за престола. И наистина, както се вижда от развоя на събитията, Иван-Владислав изпитва към Гаврил-Рагомур не признателност, а омраза. По-хитър от братовчед си, той успешно я прикрива повече от 25 години.

През 997 г., когато Роман умира, Самуил вече няма съперник и се обявява за български цар. Цели 17 години той се противопоставя успешно на византийските нападения, подпомаган от Гаврил-Рагомур. През 1014 г. обаче Василий II пленява 14 000 български воини, ослепява ги и ги връща обратно на Самуил. Старият цар не издържа на жестоката гледка, получава сърдечен удар и на 6 октомври 1014 г. умира. На деветия ден от смъртта му Гаврил-Рагомур се възкачва на престола.

Хронистите го описват като свиреп, ала праволинеен човек. Новият цар наивно продължава да гържи близо до себе си своя любим братовчед Иван-Владислав, без да разбира какво той таи в сърцето си. За разлика от него византийският император добре се досеща за това. Прекарал целия си живот във войни и потушаване на метежи, на старини Василий II е сразил всичките си противници освен Самуил. След смъртта му той решава, че най-после е ударил часът да се справи с България и използва случая, за да разпали нови междуособици за Самуиловото наследство.

Тайни пратеници посещават Иван-Владислав и му предават гутите на императора: *Защо ти не отмъстиш за твоя баща? Приеми от мен злато и сребро, колкото ти е угодно, и бъди в мир с нас, и си вземи царството на Самуила, който уби твоя баща.*¹ Василий II намеква нещо, което Иван-Владислав не може да не си е мислил: че короната всъщност се е паднала по право на Арон като по-възрастен и оттам – на неговия наследник. Освен това му обещава стратегическото пристанище Драч на Адриатическо море (днес Дуръс в Албания) и най-важното – мир. Изтощена от близо 50-годишни непрекъснати войни, България има нужда от отсих. Василий II богато възнагражда българските велможи, които му се предават, и запазва сановете им. Самият Арон се изкушава да се признае за негов васал, за да запази привилегиите си. Само желязната воля на Самуил и суровото наказание, което той налага на брат си, възпират много боляри да предадат на императора крепостите си. След смъртта му единствената пречка пред разбирателството с Византия остава Гаврил-Радомир. Така мислят не само Иван-Владислав, но и жена му, и патриархът Давид (да не се бърка със Самуиловия брат), и много видни военачалници.

Иван-Владислав приема сделката. През август или септември 1015 г. двамата с Гаврил-Радомир отиват на лов край днешното село Петрес (в България известно като Петърско). Ловът бил любимо занимание на Самуиловия син и често цели села били загължавани да гонят дивеч за него. (Тази хилядолетна традиция продължава чак до наши дни – ловът е бил хоби на почти всички български гържавни глави. Борис III, Тодор Живков и Георги Първанов са най-пресните примери.) Иван-Владислав издебва удобен момент и убива братовчед си. След това се обявява за цар и се разправя с целия Самуилов род. Гаврил-Радомир има седем деца от втория си брак с гъркинята Ирина, но всички трябва да са били малолетни. Единственият му син от първия брак, Петър Делян, е далеч – той израства при майка си, унгарска принцеса, която след развода се връща в родината си. За всеки случай Иван-Владислав заповядва да убият Ирина, да ослепят най-големия ѝ син и съсича даже зетя на Самуил – Иван-Владимир. Той бил княз на Зета (Черна гора), васал на българския цар и бил женен за сестра

---

¹ Цитатът е от Дуклянския летопис, съставен близо век след събитията – бел.ред.

му Косара. След това по един слуга новият цар изпраща на Василий II вестта, че е изпълнил поетия ангажимент.

Въпреки цялото си коварство Иван-Владислав също се оказва леговерен. Императорът няма никакво намерение да изпълни обещанието си, нещо повече – опитва се да организира убийството и на Ароновия син. Новият български цар разкрива заговора и го предотвратява, но вбесен от измамата, решава да вземе със сила това, което не му дават доброволно. Той обсажда на два пъти Драч и втория път, през февруари 1018 г., пада убит там.

Едва тогава става ясно колко силно е византийското лоби сред дворяните кръгове в България. Царица Мария, патриархът Давид и някои от най-високопоставените военачалници не дават на престолонаследника Пресиян, най-голям син на Иван-Владислав, да се качи на трона. Те просто предават царството на Василий II и са отведени в Цариград. Византийският император мъдро им дава нови владения и санове, за да не се бунтуват, но галеч от България, където не могат да разчитат на опора сред народа.

Но трагедията има още едно действие, или по-точно – епизод. Минават още две десетилетия и трети представител на Ароновия род извършва предателство към Самуиловото потомство и към България.

През 1040 г. византийските власти правят фатална грешка, като заменят един натурален данък с паричен. По това време Петър Делян, синът на Гаврил-Радомир от първия му брак, се завръща в някогашните български земи. Още щом се появява, той е обявен за цар и под знамената му се стичат много недоволни от византийското господство (или от данъчните власти, което в случая е едно и също). Въстанието се разраства и скоро цяла Западна България е освободена.

Алусиан, вторият син на Иван-Владислав, по това време е византийски сановник в Армения, но изпада в немилост и даже му забраняват да посещава Цариград. Преоблечен като арменец, той бяга и успява да се добере до Острово (днес Арниса в Гърция), където бил лагерът на Петър Делян. Появата на един претендент за престола грози въстанието с дувластие и провал. Въпреки това Делян го приема сърдечно (или може би наивно). Той му поверява 40-хилядна войска, с която Алусиан обсажда Солун. Там обаче той е разбит и се спасява с бягство.

Като решава, че въстанието е обречено, Алусиан започва да търси път за помирение с византийския император. По време на едно угощение той ослепява Петър Делян и бяга обратно при византийците. Император Михаил IV му дава титлата магистър и го взема на служба в Цариград. Скоро след това Петър Делян е пленен, а въстаниците са разбити. Така завършва тази богата на предателства и кръв семейна сага, чиито герои са три поколения от последния царски род. Българската държавя се възстановява чак след 150 години.

2. Убийството на цар Асен I

Това е един от най-старите атенмати в българската история, известен предимно от класическата грама на Васил Друмев „Иванко, убиецът на Асеня I“. Тя е написана заради един облог с Добри Войников, което не ѝ пречи да е добра и общо взето исторически вярна, макар и наивна от днешна гледна точка. Но понеже класиката е нещо, което всички хвалят и никой не чете, нека разгледаме подробно този заговор.

Главните сведения за Иванко черпим от византийския хронист Никита Хониат и от Паусий Хилендарски, който е ползвал изгубени днес исторически извори. Иванко е първи братовчед на братята Асен и Петър – през 1185 г. те въстават срещу византийското владичество и слагат началото на Второто българско царство. По-големият брат е коронясан под името Петър, което подчертава приемствеността с Първото българско царство (Петър е синът на цар Симеон, царувал от 927 до 969 г.). Скоро Петър отстъпва престола на Асен, който е добър полководец. В продължение на почти десет години новият цар систематично прави набези южно от Стара планина и на няколко пъти разбива изпратените срещу него византийски войски. При едно от тези сражения той успява да плени севастократор Исак Комнин, зет на византийския император Алексий III Ангел, и го отвежда в Търново. Този знатен пленник играе важна роля в бъдещия заговор срещу българския цар.

От управлението на Асен, изглежда, е имало много недоволни боляри. Скоро те се организират под ръководството на царския бра-

товчед Иванко, който според Паусий Хилендарски бил *първ барон*, а според Васил Друмев – главен началник на войската. Константин Иречек го описва като *болярин с исполински ръст... човек, отгаден на страстите, но заедно с това с много практичен ум*. Васил Друмев рисува Иванко като някакъв български Макбет, у когото властолюбието се бори с верността към царя. В драмата Комнин е злият гений, който раздухва амбициите на Иванко с помощта на дъщеря си Теодора. Коварната мома му дава дума да се ожени за него, след като стане цар.

Исторически факт е, че чрез Комнин Иванко получава обещание за подкрепа от византийския император и по-късно се сгодява за същата тази Теодора. Присъствието на византийката в Търново обаче сигурно е литературна измислица, защото би било странно пълководец да ходи на война заедно с дъщеря си. Но дори да е така, по онова време Теодора едва ли е била в състояние да участва в този заговор – научно доказано е, че е била на четири години. Освен това според Никита Хониат, който е съвременник, Комнин бил по-скоро млад и прибързан, отколкото хитър и коварен човек, и умрял в плен преди покушението срещу цар Асен.

По всичко изглежда, че образите на Комнин и Иванко в пиесата са силно повлияни от Шекспир. Иванко явно е не само ръководител, но и вдъхновител на заговора. Животът и по-нататъшната му съдба показват, че той е бил изключително честолюбив. Предпочитал е да бъде независим, макар и на малка територия, отколкото втори в голямо царство. Но дали само лични съображения са го тласкали към престола, или е смятал да промени цялата политика на Асеновци? Убийството на цар Калоян например (виж № 3) изглежда, е продиктувано изцяло от лични причини, защото наследилният го Борил отначало продължава неговата политика. При атентатите са важни не само резултатите, а и побудите.

Цар Асен последователно воюва срещу Византия и отхвърля всички предложения за мир, поставяйки неприемливи условия. Управляващата там династия на Ангелите търси съюзник срещу него в лицето на унгарските крале, които нападат България от северозапад и така отвличат вниманието и силите ѝ от Византия. Асен пък се съюзява със сръбския жупан. Като търси опора в Константинопол, Иванко, за разлика от Борил, обръща наопаки дотогавашната

външнополитическа ориентация на България, което би могло да има съдбоносни последици.

Днес вдъхновителите на атенатите стоят в сянка и за отстраняването на политическите си противници наемат обикновено платени убийци. Дори да ни изглежда странно, че Иванко се нагърбва лично с кървавия акт, това може да има съвсем просто обяснение. Несъмнено, той се е ползвал с доверието на Асен, имал е лесен достъп до него и е можел да го посещава въоръжен. По онова време, когато от личността на царя е зависело всичко, мерките за сигурността му не са отстъпвали на задачите на днешната Национална служба за охрана. Нещо повече, щатът е бил раздут с разни несъществуващи днес служби като дегустатор на царските ястия и напитки (за да не отрови някой Негово Величество).

В пиесата Иванко заблуждава царската дъщеря Мария, че я обича, и получава от нея ключ от покоите на Асен. Според Паусий обаче атенатът става другояче. До царя достигат сведения за заговора и една нощ той повиква Иванко при себе си, разобличава го и го осъжда на смърт. Асен обаче нарушава правилото „не отлагай днешната работа за утре“. Заговорниците са готови за действие и изпреварват изпълнението на присъдата. *Иванко приготвил много свои хора по улиците. Уловили царските стражи и завладели царския дом.* Накрая и в двете версии, литературната и историческата, Иванко вади меч и пробожда царя.

След убийството на Асен той завзема столицата, но не успява да установи контрол над държавата. През зимата на 1196 – 1197 г. бившият цар Петър обсажда Търново с верните си войски и за да се удържи на престола, Иванко иска обещаната помощ от византийския император. Той му праща две армии, чието нашествие в столицата би поставило под въпрос съвсем наскоро извоюваната българска независимост. По пътя към целта си обаче Иванко не се спира пред нищо и излага страната на риск. За негово нещастие (и за късмет на България), по пътя армиите се завръщат, без да успеят да достигнат до Търново. Тогава Иванко напуска столицата и според Константин Иречек се предава на Петър, който отново се възкачва на престола.

Ако приемем за вярно написаното от Иречек, то след като Иванко се предава, към него се отнасят доста снизходително, което противоречи на духа на епохата. Той нито е убит, нито даже ослепен. Въз-

можни са две обяснения за учудващото великодушие на цар Петър. Според византийските хронисти той бил мек и добър човек с повече дипломатически, отколкото военни способности. Или Петър просто се е смилил над братовчед си, защото не е виждал бъдеща заплаха за престола и династията от негова страна, или, напротив, съмнениците на Иванко са били доста силни и влиятелни, така че царят не е могъл да се разправи с тях и се е страхувал, че с убийството на предводителя им ще ги подтикне към отмъщение. Развитието на събитията показва, че втората версия е по-достоверна.

Ако приемем за вярно написаното от Иречек, то след като Иванко спасява живота си, се впуска в нови приключения. Скоро той успява да избяга при византийците, които го посрещат с почести. И как не, след като е отстранил един техен опасен противник. Алексий III го сгодява за племенницата си Теодора, дъщеря на Исак Комнин от императорската сестра, и му дава своето име. Иванко-Алексий проявил интерес към майка ѝ Анна, но се примирил, след като бил назначен за управител на Пловдивска област с главна задача да спира набезите на българите и куманите в Тракия. Той, изглежда, е бил талантлив пълководец, защото успява да се справи със задачата си, но жаждата му за власт скоро го подтиква към нова измяна.

През 1198 г. Иванко решава да се обяви за независим владетел. За да се противопостави на византийците, той построява крепости в Родопите и сключва съюз с цар Калоян, който наследява на търновския престол междувременно убития Петър. Както се вижда, пред политическите съображения отстъпват дори роднинските чувства – срещу главния си враг Калоян се съюзява с убиеца на своя брат. Византийският император праща срещу Иванко пълководеца Мануил Камица със силна войска. Пред превъзхождащия го по численост противник пловдивският управител отстъпва равнината и се оттегля в Родопите. Камица го преследва в планината, но там Иванко устройва засада, разбива войската му, а него пленява и го праща като подарък на цар Калоян.

Тогава византийският император решава да замени силата с коварство. В тази дисциплина Алексий III бил особено добър – той заграбва престола от родния си брат Исак Ангел, като го ослепява. Императорът подлъгва Иванко, успява да го залови и хвърли в константинополската тъмница, където умира. В това последно

негово начинание може и да са му помогнали. Смъртта му очевидно е настъпила преди 1204 г., защото, когато кръстоносците завладяват византийската столица, те не го заварват жив. Според Паусий го наследил брат му Митар, който продължил да воюва с Калоян, но накрая българският цар го победил и убил.

А каква е съдбата на другите герои на този заговор? Комнин, който в пиесата накрая избягва заедно с дъщеря си, според Никита Хониат не надживява Асен и умира в Търново. Братята на убития цар – Петър и Калоян – го наследяват, но също стават жертва на атентати.

Асен е един от тримата български царе, чиито убийства са включени в класацията. Атентатът срещу него е успешен, но заговорниците не постигат целите си. Цар Асен става родоначалник на династия, която издига България до първостепенна сила в Европейския югоизток.

3. Смъртта на цар Калоян

Калоян, един от най-великите български царе, умира мистериозно през нощта на 8 октомври 1207 г., в навечерието на щурма срещу Солун. Неговата смърт има няколко съдбоносни последици. Обсадата се вдига. България изпада в десетилетие на междусобици. Солун никога не става български.

Въпреки че са минали вече осем века, смъртта на цар Калоян и досега е обвита в тайнственост. Сведения за нея има много, тъй като под негово ръководство България се превръща във важен фактор в европейската политика и гибелта на владетеля ѝ става забележително събитие. Но дори когато са писани от съвременници като византийския летописец Никита Хониат или от участници в събитията като френските рицари Жофроа дьо Вилардуен и Робер дьо Клари, тези разкази граничат с легендите. Българската писателка Фани Попова-Мутафова пише по темата два романа – „Солунският чудотворец“ и „Дъщерята на Калояна“. Да се опитаме да отсеем безспорните факти от тази смес от история, митове и белетристика.

За разлика от съмненията около смъртта на цар Борис III (виж № 41) при Калоян е безспорно, че става дума за убийство. Знае се даже име-

то на убиеца – това е българският военачалник Манастър, по произход куманин. Куманите са племе, обитавало земите на север от Дунава. Братята Асен, Петър и Калоян ги използват като съюзници в своите войни и те придобиват голямо влияние сред българската аристокрация. Сигурно е, че Калоян е бил женен за куманка, а според някои историци самите Асеновци са от кумански произход.

В ръкописа „Чудесата на Свети Димитър Солунски“ от Йоан Ставракий, живял през XIII в., Манастър е представен като *воеводата на неговите* [Калояновите – бел.авт.] *войводи*. По онова време Калоян воюва с рицарите от Четвъртия кръстоносен поход, които се отказват да освободят Божи гроб и вместо това превземат Константинопол. На мястото на разгромената Византия те провъзгласяват Латинска империя. През 1204 г. Калоян разбива латинците при Одрин и пленява императора им Балдуин² Фландърски. След като го отвежда в Търново, българският цар става практически господар на всички земи от Стара планина до Родопите и прави опит да превземе Солун, където управлява маркграф Бонифаций Монфератски. Опитът се осуетява за малко. Един отряд прониква в града, ала не успява да завземе централното укрепление, наричано акропол, и се оттегля. През 1207 г. италианският рицар попада на засада в Родопите и е пронизан със стрела. Българите отрязват главата му и я отнасят на Калоян, който решава, че е настъпил удобният момент да завладее Солун. Така през есента на 1207 г. той се озовава на лобното си място заедно с Манастър и многочислена войска.

Според житието на свети Димитър солунският гарнизон нямало да издържи на обсадата. Но през нощта преди решителния щурм става чудо. В строго охраняваната шатра на Калоян влиза някой и пронизва царя с копие в реброто.³ На виковете му се притичват стражите и висшите военачалници, настанени вероятно в околни-

---

² Правилно е да се каже Бодуен, но името Балдуин вече е придобило гражданственост – бел.авт.

³ Биографът на свети Сава Сръбски, Теодосий, твърди, че Калоян умрял от *невидима рана в сърцето*. От това византийският хронист Георги Акрополит заключава, че смъртта на царя се дължи на плеврит. Акрополит обаче се е родил 10 години след събитието и е черпил сведения от втора ръка. Днешните историци са единодушни, че става дума за убийство – бел.авт.

те шатри. Сред тях е и самият Манастир. Пред всички Калоян го обвинява, че се е опитал да го убие. Манастир отрича. На следващия ден привечер Калоян умира в страшни мъки. От това описание може да се заключи, че или раната се е инфектирала, или копието е било намазано с отрова. Покрусени, българските войски вдигат обсадата. Тялото на Калоян е осолено и пренесено в столицата Търново, където го погребват в църквата „Св. 40 мъченици“.

Бързо плъзва слух, че покровителят на Солун свети Димитър е пронизал Калоян с копието си, като е взел лика на Манастир. Такова е описанието в житието на светеца. Част от българските историци обаче предпочитат по-реалистично обяснение, основано на правилото „търсете жената“. Жената в случая е българската царица. Умозаклученията са прости и непоклатимо логични. Тя е куманка, убиецът Манастир – също. Тя набързо прежалва покойния си съпруг и скоро се омъжва повторно за новия цар Борил. Калоян има две деца, син на име Витлеем, вероятно починал като малък, и дъщеря, която играе важна роля по-нататък. По онова време Асеновият син Иван заедно с брат си е принуден да избяга в Русия. Това намирусва на заговор за узурпиране на трона.

Такива са безспорните исторически факти. Несъмнено, от династията на Асеновци е имало много недоволни. Преди Калоян падат убити в резултат на заговори двамата му братя, царете Асен I и Петър (виж № 2). Самият Калоян е описван като много красив⁴, но и много жесток човек и от управлението му е имало много недоволни. Според Никита Хониат веднага след голямата победа над кръстоносците през 1205 г. срещу българския цар е имало бунт в Търново, който той потушил със *страшни казни и новоизнамерени видове смърт*. Така че заговор със сигурност е имало. Не се знае само какво е стояло в дъното му – политически причини или сърдечна драма.

В своите романи Фани Попова-Мутафова набляга на любовната версия. Според писателката царицата е била госта шавлива. Когато Калоян довежда латинския император Балдуин в Търново, жена му се влюбва в знатния пленник. Според рицарските обичаи Балдуин дава дума да не бяга, затова може да се разхожда свободно из Царевец. Настанен е в една запазена и до днес кула, която носи

---

⁴ Калоян на гръцки значи Красивия Йоан. Йоан е истинското име на царя – бел.авт.

неговото име. Царицата успява да му разкрие любовта си, но рицарят я отблъсква, защото не желае да постъпва нечестно спрямо българския цар. Пренебрегнатата жена става страшен враг. Тя измисля коварен план: оплаква се на Калоян, че Балдуин се е опитал да я прелъсти. Вбесен, царят заповядва да го убият. Според Никита Хониат той нарежда да отсекаат ръцете и краката на императора и да го хвърлят в един трап, където Балдуин след три дни умира в страшни мъки.

Тази версия звучи романтично и е подходяща за сюжет на роман. Вероятно затова писателката се спира на нея. Тя е описана за първи път от западния хронист, монаха Алберик, около 1241 г., но достоверността ѝ е съмнителна по две причини. Първо, минало е доста време и летописецът не е съвременник. Второ, тя повтаря един популярен библейски разказ за Йосиф и жената на Петефрий. Същност няма нищо сигурно за смъртта на Балдуин, освен че е умрял като пленник в Търново през 1206 г.⁵ Папа Иннокентий III, който привлича Калоян към католицизма и го признава за цар, води с него кореспонденция за съдбата на кръстоносца. Папата настоява българският цар да освободи бившия император, но Калоян не се съгласява. Въпреки това папата не го обвинява за смъртта на Балдуин, което говори, че е възможно тя да е била естествена.

Някои историци застъпват становището, че следите на заговора против Калоян водят не към Търново, а към гърците. След като кръстоносците превземат Константинопол, в Никея в Мала Азия и в Епир в днешна Гърция се провъзгласяват две отделни и понякога враждувачи помежду си византийски империи. Възможно е гърците да са виждали в българския цар по-страшен противник от кръстоносците и да са подкупили Манастир да го премахне. В полза на това предположение говори фактът, че след убийството Манастир избягва и за него повече не се чува нищо. Ако той беше сред ръководителите на заговор, изплетен в Търново, сигурно щеше да бъде награден с висок пост от Борил. Но и това не е съвсем сигурно,

---

⁵ Със смъртта на Балдуин се е спекулирало и на Запад. След около 20 години във Франция се появява някакъв измамник, който твърди, че е избягалият от български плен фландрски граф. Лъже-Балдуин намира доста привърженици, но накрая е хванат и обесен в Лил – белавт.

защото, след като не успява да убие Калоян с един удар и е разкрит, Манастир би компрометирал заговорниците. Връзката на Борил с убийството на царя би станала очевидна.

Макар любовната история между царицата и Балдуин да изглежда измислица, много е възможно Борил наистина да е организиран убийството на Калоян заради жена му. Отначало той продължава политиката на покойния цар на конфронтация с Латинската империя, но след няколко военни неуспеха през 1213 г. се принуждава да се съюзи с нея. Борил дава доведената си дъщеря (всъщност родна дъщеря на Калоян) за жена на новия латински император Анри, брат на Балдуин. През 1216 г. Анри неочаквано умира. Загубил всякаква външна подкрепа, слаб като полководец, Борил не успява да се задържи на престола. През 1217 г. от Русия с въоръжени отряди се връщат синовете на Асен I – Иван и Александър. Борил се опитва да избяга, но е заловен и ослепен.

Иван е коронован за български цар под името Иван Асен II. Под негова власт България постига огромни териториални придобивки. В крайна сметка убийството на Калоян довежда до временен упадък на България. Този упадък обаче не води до ликвидиране на сържавата, както става след смъртта на Самуиловия син Гаврил-Радомир, нито до коренна промяна на системата както след гибелта на Борис III.

4. Отвлечането на католическия архиепископ

Днес за отвлечането на българския католически архиепископ Йосиф Соколски в Русия знаят само специалистите историци. На времето обаче този случай предизвиква голям шум и дори дипломатически скандал между Великите сили. Сигурно е, че с това католическата пропаганда в България понася тежък удар, от който никога не се възстановява, и така и не успява да достигне предишното си влияние.

Жертвата архимандрит Йосиф е колоритна фигура, за която още тогава се разказват легенди. Знае се, че е роден около 1786 г. в колибите Нова махала, днес в чертите на Габрово. Според Георги Раковски на младини той става хайдутин и води малка чета пог

името Стоян войвода. По-късно обаче, също както разбойническият атаман от старинния руски романс, Стоян се покаява и приема монашеството под името Йосиф. През 1832 г. той основава Соколския манастир край Габрово и като негов игумен полага големи усилия за просветата на населението в този край.

Неук, но честен и честолобив едновременно, Йосиф Соколски взема дейно участие в борбите за църковна независимост. В тях обаче са вплетени геополитически интереси на чужди държави, чиято жертва става старият игумен. Те променят живота му, въвличат го в невероятни приключения и стават причина да умре в изгнание почти като заточеник.

През 1860 г., когато Иларион Макариополски пропуска името на цариградския патриарх по време на великденската служба, започва откритата борба на българите за самостоятелна църква. Руската дипломация обаче не я подкрепя. Току-що победена в Кримската война, изгубила влиянието си в Турция, Русия вижда в единната православна църква с център Цариград съюзник и опора, с чиято помощ ще възвърне изгубените си позиции сред народите на Балканския полуостров. Затова пък българите получават неочакван съюзник в лицето на Франция и Австрия, за които това е удобна възможност да откъснат страната ни от руското влияние, като я привлекат към католицизма.

Тогавашият папа Пий IX е горещ привърженик на тази идея. Още през 1848 г. той призовава източноправославните народи да преминат към Рим. От средата на XIX в. в България действат католически мисионери от ордена на лазаристите начело с французина Йожен Боре. През 1855 г. те отбелязват първия си голям успех, като успяват да привлекат видния общественик Драган Цанков, по-късно един от първите министър-председатели на освободена България. Цанков приема католицизма и чрез финансираня от Боре вестник „България“ започва да пропагандира идеята за откъсване от Цариградската патриаршия чрез отказ от православието.

В своята работа мисионерите проявяват голяма гъвкавост. Православните обреди са доста по-различни от католическите, а свещениците не са безбрачни като пасторите. Със съгласието на папата е прието преминаването към католицизма да стане чрез уния, т.е. като се признае неговото върховенство, но обредите се

запазят същите. Затова една част от българските католици и до днес са наричани източнообредни или униати.

На 18 декември 1860 г. голяма група видни българи се отказват от православие и се обръщат с молба към папата да ги приеме в своето паство. Същевременно те настояват френският император Наполеон III да се застъпи за тях пред султана. Сред подписалите молбата са Драган Цанков, Йосиф Соколски, г-р Миркович и други духовници и миряни. Според католически източници групата се състояла от над 2000 души, а според православни – от 120. Както личи, дори в онези ранни времена на българската журналистика фактите са се поднасяли според интереса на авторите.

Сигурно е обаче, че отзвукът от този акт в цяла Европа е бил много силен. Във Франция е създаден специален комитет, който набира средства, за да могат български младежи да получават католическо образование. За кратко време българите униати достигат 15 000 души. Според някои изследователи дори братя Миладинови преди смъртта си приели католицизма. По този въпрос църковните историци са на различно мнение според вероизповеданието си, но е факт, че именно с финансовата помощ на хърватския католически епископ Йосиф Шросмайер са издадени песните, събрани от братята.

По липса на по-добра кандидатура Боре и другите католически мисионери се спират на Йосиф Соколски като най-подходящ да оглави българската католическа църква. По онова време той е на 75 години и мечтае за висок духовен сан. За Рим заминава специална българска делегация, съпроводена от Йожен Боре, за да може лично папата да ръкоположи Йосиф. Заради опърничавостта и простотията на стареца делегацията попада на няколко пъти в неудобни положения. Били Велики пости, но според римския обичай с разрешение на папата на особено тържествени случаи можело да се блажи. Тъй като случаят е определен тъкмо като такъв, делегацията е поканена на пищен обяд от кардинал Антонели. Соколски отказва да блажи, като доста нетактично заявява: *... над папата стои Бог.*

В последния момент преди ръкополагането избухва нов скандал. Папата предвиждал да даде на българския архиепископ титлата апостолически викарий на българите католици. Делегацията се възпротивява на думата католици и папата се съгласява да я изпусне.

После пък Соколски отказва при ръкополагането да се отреже коса от темето му, както е католическият обичай. Само под голям натиск той отстъпва и на 2/14 април 1861 г. е ръкоположен за архиепископ. На тържествения обяд след това той пита папата кога ще го направи патриарх. Пий IX обаче дипломатично свързва повишението с резултата от работата: *Почакайте паството добре да се оформи, за да можем да му дадем пастир. Но ние обещаваме да ви дадем патриарх, щом станете поне 500 000 българи униати.*

Турското правителство вижда в унията възможност да раздели българите и да намали руското влияние сред тях, затова охотно дава на униатската църква привилегии като правото да издава тескерета за пътуване или да постави камбана на църквата си. Йосиф веднага е признат от султана за миллетбаши, т.е. за изразител на гражданските интереси на религиозната общност. Това поставя униатите високо над православните българи.

Руското правителство се стряска от унията. Неговата дипломация разбира, че ако не подкрепи българите в борбата им за независимост от Патриаршията, може да ги загуби като потенциален съюзник. Русия прави завой в становището си по българо-гръцкия църковен спор и се решава на един дързък акт, който 100 години по-късно дава пример на КГБ и на българската Държавна сигурност (виж № 47) как да се разправят с дисидентите антикомунисти. На най-високо равнище е решено Йосиф Соколски да бъде отвлечен. Главна роля в това е отредена на Петко Р. Славейков, горещ застъпник на православието и приятел на Русия. На 6/18 юни 1861 г. той примама наивния старец във вилата на руския посланик княз Лобанов-Ростовски в Булюкдере на брега на Босфора. Според едни сведения посланикът го поканил на разговор и съблазнил Соколски с обещание да му отпуснат средства за построяване на църкви и манастири. Според други Славейков излъгал Соколски, че представителите на епархиите и българските първенци, включително заточеният Иларион Макариополски, са решили да го провъзгласят за патриарх, затова го очакват в Булюкдере, където ще се прочетат грамотата от папата и бератът⁶ от султана.

---

⁶ Берат (тур.) – указ – бел.рег.